

Д. В. Віцько, аспірант

ДА ПЫТАННЯ ПРА СЯЛЯНСКАЕ ПАЎСТАННЕ 1701–1702 ГГ. НА ПАДНЯПРОЎІ

The peasant movement that burst out in 1701–1702 in Dniepr region, causes contradictory judgments. The uniqueness of the situation lies in the fact that peasants were fighting on their former owners Sapiega's side and the insurgent troops were often led by nobility.

Падзеі 1701–1702 гг. на ўсходзе Беларусі, у Аршанскім павеце Віцебскага ваяводства, працягваюць заставацца адным з самых цяжкіх і маладаследаваных эпізодаў гісторыі Беларусі XVIII ст. З аднаго боку, іх вылучаюць у якасці апошняга этапу грамадзянскай вайны ў ВКЛ, у якую вылілася супрацьстаянне Сапегаў і «рэспубліканцаў», з другога – ацэньваюць як магутны сялянскі антыфеадальны рух.

Спецыяльныя даследаванні на дадзеную тэму ў беларускай гістарыяграфіі адсутнічаюць, ёсць толькі канстатацыя таго, што ўзброеныя выступленні сялян адбываліся ў Дубровенскім (1701 г.) і Быхаўскім (1702 г.) графствах [1, с. 467]. Вядома таксама пра шэраг асобных сутыкненняў, буйнейшым з якіх была бітва пад Дуброўнай у верасні 1701 г. Антыфеадальны характар барацьбы сялян у цэлым не адмаўляецца, але звяртаецца асабліва ўвага, што прычынай выступленняў паслужыла «разарэнне многіх вёсак атрадамі шляхты ў час міжусобнай барацьбы шляхты і Сапегаў» [2, с. 409].

Між тым ёсць падставы меркаваць, што гэта было самае буйное сялянскае выступленне ў Беларусі ў XVIII ст. Колькасць яго ўдзельнікаў дасягала, па некаторых даных, 40 тыс. чалавек [3, р. 132]. Для параўнання, у знакамітым Крычаўскім паўстанні 1740–1744 гг. пад кіраўніцтвам Васіля Вашчылы бралі ўдзел каля 4 тыс. чалавек [2, с. 413]. Зрэшты, лічбу ў 40 тыс. паўстанцаў варта прыняць толькі ў якасці максімальнай ацэнкі; яна паходзіць з кракаўскай газетнай рэляцыі 1701 г., дзе ўказана, што гэта яшчэ «пацвярджэння патрабуе» [4, р. 60]. Тым не менш і па колькасці ўдзельнікаў, і па тэрыторыі, ахопленай паўстаннем, гэта было, несумненна, беспрэцэдэнтнае сялянскае выступленне.

Вытокі яго варта шукаць у алькеніцкай пастанове (24 лістапада 1700 г.), якая пазбаўляла Сапегаў усіх дзяржаўных пасадаў, маёнткаў у ВКЛ і асуджала на выгнанне. У адпаведнасці з ёй сапежынскія маёнткі падлягалі канфіскацыі на карысць дзяржавы.

Буйнейшыя ўладанні Сапегаў знаходзіліся ва Усходняй Беларусі. Так, Казімір Ян Сапега, вялікі гетман, валодаў Быхаўскім і Дубровенскім графствамі. Яго брату Бенедыкту Паўлу, падскарбему ВКЛ, належала Чарэя. Сыну вялікага гетмана Юрыю Станіславу Сапегу, стольніку ВКЛ, і яго жонцы Ізабэле з Палубінскіх

належалі Горы, Горкі, Дашкоўка, Баркулабава, Буйнічы і шэраг драбнейшых уладанняў. Добраахвотна развітвацца з імі Сапегі не жадалі. Захаваць уладанні яны імкнуліся двума спосабамі. Па-першае, умацоўваючы іх абароназдольнасць (у асноўным гэта датычылася Старога Быхава з яго магутнай фартэцыяй), а па-другое, спрабуючы адстаяць хаця бы частку іх легітымным шляхам. Так, згаданая Ізабэла з Палубінскіх «адсудзіла ў Сапегаў» праз Трыбунал ВКЛ свае спадчыныя ўладанні, якія дасталіся ёй па бацьку і братах [5, арк. 280 адв.]. Дзесяці гадоў яна спачатку вымушана была прынесці спецыяльную прысягу, абавязковую для ўсіх, хто жадаў атрымаць амністыю, паводле якой выраклася ўсіх сувязяў з Сапегамі (гэта значыць, і са сваім уласным мужам!).

Але ў 1701 г. камісары ад «рэспубліканцаў» здолелі апанаваць дубровенскія і чарэйскія ўладанні Сапегаў. Шляхта і вайсковыя аддзелы бязлітасна рабавалі вёскі ў ваколіцах Быхава. Усё гэта выклікала супраціўленне, якое часам прымала вельмі жорсткія формы. Першыя прыкметы актывізацыі сапежынскай адміністрацыі Быхава назіраюцца з мая 1701 г. Так, усё тая ж Ізабэла з Палубінскіх у сваім лісце ад 9 мая 1701 г. да Лявона Зянковіча, адміністрацара свайго маёнтка Баркалабава, папракала яго ў тым, што ён далучыўся да людзей быхаўскага гарнізона і разам з імі «б'е шляхту і забірае грошы» [5, арк. 362]. 16 мая гэтага ж году Ян Юрэвіч, мечнік полацкі, напаў з Быхава на Горкі, захапіў там і жорстка збіў Жыгімонта Ганусевіча, які выбіраў падаткі на войска ВКЛ, і забраў выбраныя ім грошы. У скарзе, пададзенай ў аршанскі гарадскі суд, утрымліваецца апісанне таго, як выглядаў сапежынскі партызанскі атрад. Адпаведна яму, Ян Юрэвіч сабраў сабе «немалую грамаду людзей свавольных са стрэльбай агністай, дзідамі, косамі, з рагацінамі і іншым рыштункам вайсковым да бою належачым, катламі, з харугвамі і прапорцамі» [5, арк. 364].

Прыблізна ў гэты ж самы час сапежынцы захапілі Дуброўну. Інструкцыя аршанскай шляхты паслам на сойм ад 18 мая 1701 г. утрымлівае апісанне жудасных забойстваў, учыненых паўстанцамі: «...паны Юрэвіч, Більдзюкевіч, Зынкевіч, Карша, Мацкевіч і іншыя з немалой грамадай з фартэцыі быхаўскай (...) выпраўшы, сабраўшы рознага роду

людзей некалькі тысяч купы, забыўшыся на права паспалітае, права хрысціянскае, права на астатак Божае, (...) дзікім і бестыянскім заюшанья ядам і злосцю (...) катавалі, забівалі, аддзіраючы не толькі звычайную вопратку, але нават прыроджаную аддзіралі скуру, галовы лупячы (...), мазгі лупячы і сэрцы дабываючы, коньмі разрываючы, асабліва над людзьмі стану шляхецкага лютаць і заядласць выканалі» [5, арк. 386 адв.]. Пры гэтым камандзіры сапежынцаў актыўна падбухторвалі да выступлення сялян са шляхецкіх маёнткаў: «...з палявых работаў з сабой вербавалі і прымушалі падданных уласных на кроў паноў і на тыранскія забойствы намовілі» [5, арк. 387]. Таксама згадваецца, што аб'ектамі для партызанскіх нападаў становіліся касцёлы і кляштары, у прыватнасці «касцёл і кляштар вялебных айцоў бернардынцаў дубровенскіх», які быў неміласэрна абрабаваны [там жа].

Сялянскі рух у Падняпроўі з некаторых прычын увогуле дастаткова цяжка назваць антыфеадальным. Наадварот, атрымліваецца, што сяляне ваявалі на баку сваіх паноў – Сапегаў. Да таго ж на чале многіх партызанскіх аддзелаў стаяла сапежынская шляхта. Але з таго моманту, калі выступленні перакінуліся на маёнткі «рэспубліканскай» шляхты, можна канстатаваць, што барацьба набыла антыфеадальны характар.

Сапежынцы наймаюць на службу ўкраінскіх казакаў-дэзерціраў з расійскага войска [6, с. 36]. Акрамя таго, у Беларусь прыбылі 1500 украінскіх казакаў-паўстанцаў Сямёна Палея, з якім К. Сапега падтрымліваў кантакты яшчэ з 1693 г. [3, р. 115, 132]. Казакі ахвотна прымаліся паўстаўшымі сялянамі ў якасці правадыроў атрадаў.

«Магілёўская хроніка» пад 1701 г. фіксуе сутыкненні сапежынцаў з канфедэратамі пад Новым Быхавам, у Гайшыне і пад Магілёвам, на Буйніцкім полі [7, с. 252–253]. А 26 ліпеня 1701 г. пад Дуброўнай адбылася сапраўдная бітва сапежынскіх сялянаў са шляхецкімі харугвамі, у якой загінулі каля дзвюх тысяч сялян і паўтысячы конніцы [7, с. 252; 3, р. 133]. Кіраўнік паўстанцаў, пан Карша, трапіў у палон.

Уступленне ў пачатку 1702 г. Сапегаў у Паўночную вайну на баку Карла XII (а іх ворагаў – на баку Расіі) значна паскорыла падаўленне паўстання ў Падняпроўі.

Паводле расійскіх даных, у 1702 г. быхаўская залога, якой камандаваў Більдзюкевіч («партизант шведский»), складалася з сапежынцаў (да 4 тыс. чалавек), запарожцаў (да 150 чалавек) і «разного сброда» (відаць, маюцца на ўвазе сяляне – Д. В.) – каля 1500 чалавек [8, с. 461]. На дапамогу літоўскаму войску мазырскага старасты Міхала Халецкага, што ніяк не магло

ўзяць горад, на загад Пятра I сталі прыбываць расійскія і ўкраінскія войскі, колькасць якіх хутка перавысіла 12 тыс. чалавек.

Быхаў здаўся аб'яднанаму літоўска-расійскаму войску 3 кастрычніка 1702 г. [3, р. 153]. Па іроніі лёсу яго новы камандант Казімір Крыштап Бонч-Сеніцкі, пастаўлены ад «рэспубліканцаў», праз пяць гадоў сам пяройдзе на бок Сапегаў, уздыме мяцеж і вымушаны будзе трываць падобную аблогу, зрэшты, настолькі ж беспаспяховую.

Прыведзены артыкул уяўляе сабой спробу абазначыць падыходы для далейшага даследавання праблемы, якая патрабуе прыцягнення як мага больш шырокага кола першакрыніц. Гэта дапаможа больш дакладна высветліць прычыны, мэты сялянскага руху, а таксама ролю ва ўсіх гэтых падзеях Сапегаў і іх мясцовых адміністрацараў. Папярэдне можна сцвярджаць, што ініцыятыва ўцягнення сялян ва ўзброеную барацьбу зыходзіла менавіта ад сапежынскай адміністрацыі Старога Быхава. Асобна трэба звярнуць увагу на міжнародныя наступствы згаданых падзей. Несумненна, што яны істотна паўплывалі на працэс уступлення ВКЛ у Паўночную вайну, паколькі «рэспубліканцы» не рызыкнулі самастойна ваяваць са шведамі на поўначы Княства, маючы ў тыле моцны сапежынскі бастыён, і таму пайшлі на падпісанне саюзнай дамовы з Расіяй.

Літаратура

1. Сялянскі рух // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. – Мн.: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2001. – Т. 6. – Кн. 1. – С. 467.

2. Гісторыя БССР: У 5 т. / Пад рэд. І. М. Ігнаценкі і інш. – Мн.: Навука і тэхніка, 1972. – Т. 1. – 632 с.

3. Perdenia J. Stanowisko Rzeczypospolitej szlacheckiej wobec sprawy Ukrainy na przełomie XVII–XVIII w. // Polska Akademia nauk – Oddział w Krakowie. Prace komisji nauk historycznych. – 1963. – № 8. – 284 p.

4. Rzeczpospolita w dobie upadku. 1700–1740. Wybor źródeł/ Opracował i wstępem poprzedził J. Gierowski. – Wrocław: Zakład im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 1955. – XLVIII, 316 s.

5. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ) у г. Мінску. Ф. 1731. Воп. 1. Спр. 2.

6. Источники малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантыш-Каменским и изданные О. Бодянским. – Ч. II. 1691–1702. – М.: В университетской типографии, 1859. – 340 с.

7. Полное собрание русских летописей. – М.: Наука, 1980. – Т. 35: Летописи белорусско-литовские. – 306 с.

8. Письма и бумаги императора Петра Великого. – СПб.: Государственная типография, 1889. – Т. II. (1702–1703). – XXIV+722+LXII с.